

SZÉNÁSI ZOLTÁN

Politika és irodalom a *Magyar Figyelő* történetének első periódusában

(*A Magyar Figyelő indulása*) Ha a *Nyugatot* pusztán átmeneti érdekezésség kötötte a baloldali radikalizmushoz, s az egyes és esetleges politikai megnyilvánulásokat körülölelő elsődleges kontextus a lapban az irodalom volt, akkor a *Magyar Figyelő* esetében a helyzet éppen fordított. Herczeg Ferenc visszaemlékezéséből tudjuk, hogy a „politikai szemle” alapítása Tisza István ötlete volt.¹ A szerkesztőbizottság elnöke Tisza, a lap szerkesztője Herczeg Ferenc, segédszerkesztője pedig Farkas Pál lett, a lapot Farkas apjának kiadója, a Singer és Wolfner cég adta ki. Abban, hogy éppen Herczegre esett Tisza választása, nagy szerepet játszhatott az író politikai elkötelezettsége (1896 és 1918 között több éven át volt szabadelvű, majd munkapárti országgyűlési képviselő), korábbi kormánypárti publicisztikai² és szépirói teljesítménye, valamint az, hogy az ország legnépszerűbb lapjának, az *Új Idők*nek volt a főszerkesztője.

A belső borítón olvasható önmeghatározás szerint a „Magyar Figyelő a magyar értelmiség számára szerkesztett folyóirat; foglalkozik a közélet összes jelenségeivel; közöl politikai, társadalmi, tudományos, közgazdasági, szépirodalmi és művészeti tárgyú cikkeket”. A lap kezdetben két nagy egységre tagolódott, melyek közül az első az önálló rovatcímmel el nem különített, gazdag tematikájú rész volt, melyben a szaktudományos és szakpolitikai írások között jelentek meg a szépirodalmi művek. Jellemző, hogy magyar szerzőtől származó elbeszéléseket vagy folytatásos regényeket közöltek, drámarészleteket, verseket, illetve világirodalmi tárgyú írásokat vagy fordításokat csak elvétve. Szépirodalmi szöveget a szerkesztő Herczeg s jó néhány mára méltán elfeledett elbeszélő mellett közölnek Szabolcska Mihálytól, Tormay Cécile-től, Lovik Károlytól, Kiss Józseftől, Szini Gyulától, Gárdonyi Gézától és Tömörkény Istvántól, de többször is találkozunk

¹ HERCZEG Ferenc: *Emlékezései: A Gótikus ház*, Szépirodalmi, Bp., 1985. 456–457.

² GAZDAG László: *Herczeg, a befutott író, mint politikai publicista Tisza István oldalán*, *Múltunk*, 2012/4, 190–238.

Móricz Zsigmond nevével, s rendszeresen publikál elbeszéléseket, illetve folytatásos regényt a *Magyar Figyelő*ben Krúdy Gyula is.

A második, rövidebb egység *Följegyzések* címmel vegyes tematikájú rovatként működött, melyben helyet kaptak a közélet aktuális kérdéseire reagáló rövidebb írások, szépirodalmi és művészeti tárgyú kritikák, a szerkesztőségnek címzett olvasói levelek és az esetenkénti hibaigazítások. Az 1913-mas év második félévétől *Külföldi Szemle* címmel külpolitikai rovatot indítottak. „A Magyar Figyelőnek az volt a körülmények által diktált programja, hogy támadó hadjáratot indítson a politikai radikalizmus, a világpolgári gondolkodás, a történelmi materializmus, az amorális irodalom, a művészeti dekadencia és főleg az ellen a nyegle szellem ellen, amely túltáplált grófokat és zsidó milliomoscsemetéket arra izgatott, hogy kacérkodjanak egy általános felfordulás gondolatával” – emlékezik vissza évtizedekkel később Herczeg a lap programjára,³ s habár a kétheti periodicitás a Magyar Figyelőt a Nyugattal párosította, a folyóiratban olvasható írások tematikáját és politikai irányát tekintve fő riválisának mégis a Huszadik Századot tekintette.

Tisza aktivizálódása a nyomtatott sajtó területén leírható azzal a társadalmi képlettel is, amellyel Rákai Orsolya a rendi társadalom hatalmi struktúrához való viszonyát jellemzi: „A rendi, rétegződés szerint elkülönülő társadalomban a hatalom egy meghatározott réteghez kötődik, s a hatalomtól való megfosztottság ugyanilyen rétegfüggő, a rétegek pedig egymással nem ekvivalensek. Ráadásul a hatalom nem pusztán egy szerep: a hegemonia szó talán azért fejezi ki jobban fő jellemvonását, mert utal arra, hogy a hatalom birtokosa – vagyis a megfelelő réteg tagja – uralmi pozícióját a társadalmi cselekvésstruktúra minden szintjén, az értékrend és az életvilág minden szférájában automatikusan megtartja.”⁴ Tisza Istvánra vonatkoztatva ez azt jelentette: az ország legjelentősebb politikusa kötelességének érezte, hogy véleményt nyilvánítson nemcsak politikai, hanem esetenként művészeti, történettudományi vagy erkölcsi kérdésében is. Társadalmi és hatalmi pozíciójánál fogva Tisza véleménye normatív erővel kellett, hogy bírjon, legalább saját körein belül.

Az 1911. január 1-től havonta kétszer megjelenő *Magyar Figyelő* nyitó írása, mely feltehetőleg Tisza Istvántól származott, a lap elsődleges célkitűzését a nemzetet vezető magyar értelmiség „nemzeti társadalomban való egyesítésé”-ben jelölte ki. A lap potenciális célközönsége viszont a „Munkapárt mögött álló dzsentriarisztokrata és polgári elemekből szerveződött tábor”,⁵ a reménybeli egységből tehát eleve ki voltak zárva – ahogy az Herczeg visszaemlékezéséből is látható

³ HERCZEG Ferenc: *Emlékezése i*, i. m. 457.

⁴ RÁKAI Orsolya: *A teljes zenekar: Schöpflin és a társadalmi modernség irodalmi kérdése*, EditioPrinceps, Bp., 2013. 86.

⁵ BALÁZS Eszter: *Az intellektualitás vezérei: Viták az irodalmi autonómiáról a Nyugatban és a Nyugatról 1908-1914*, Napvilág, Bp., 2009. 140.

– a baloldali radikalizmus és a modern irodalom képviselői, ellenük (elviékben) kezdetektől fogva a „támadó hadjárat”, az „irtóháború” stratégiáját folytatta a *Magyar Figyelő*. A lap esztétikai horizontja s szépirodalmi befogadóképessége azonban ennél jóval szélesebb volt, a modernizáció igénye tehát Herczeg kései visszaemlékezésével, valamint Tisza konzervatív, s esetenként rendkívül dilettáns módon megfogalmazott művészi ízlésével szemben is bizonyos fokig érvényesült a lapban. A másik szélsőség, mellyel a *Magyar Figyelő* (s a politikai hététerét adó Nemzeti Munkapárt) szemben állt, az ultrakonzervatív klerikalizmus volt.

A nemzeti egység programjában a jelzős szerkezet mindkét tagja hangsúlyosan szerepelt. A nemzeti ugyanis itt eleve olyan aszimmetrikus ellenfogalomként működik⁶, mely az ellentétéként megalkotódó nemzetietlennel semmiféle szintézist nem alkothat. Ami nemzetietlen, idegen, az eleve ki van zárva az egységből, a konzervatív oldal képviselői azonban – ahogy azt már Ignótos 1908-ban megjegyezte – „a magyar s a nemzeti bélyeg ordószerű osztogatását királyi jogul maguknak rezerválják”.⁷

(*Haza és haladás*) S bár a *Magyar Figyelő* a pártpolitikai érdekektől való mentesség elvét hirdette meg, aligha volt kétséges, hogy a lap alapításának háttérében az 1905-ös bukás után feloszlott Szabadelvű Párt 1910-es újjászerveződése, s Tisza István hatalmi pozíciójának megerősödése állt. Tisza ahhoz a társadalmi réteghez tartozott, amely a magyar nemzet irányítását és a kiegyezés után kialakult status quo fenntartását mintegy történelmi és családi feladatként önmagának vindikálta még a századelőn is. Szembesülnie kellett azonban az 1905-ös választási vereséggel és az ahhoz vezető, Szabadelvű Párton belüli széttagoaltsággal. S habár újabb politikai győzelméhez nagyban hozzájárult a koalíciós pártok széthúzása is, a *Magyar Figyelő*ben programszerűen meghirdetett egységteremtés nyilván ebből a politikai tapasztalatból is eredeztethető, illetve felfogható a kiegyezés utáni magyarországi társadalom differencializálódásából fakadó pluralizmusra adott negatív reakcióként is. Hasonlóan ahhoz, amit Ignótos a *Nyugat* 1910/24-es számában a hatalmon lévő munkapárti miniszterelnök, Khuen-Héderváry Károly szemére vetett: „Itt szinte egyszerre lett meg, alig több, mint egy emberöltő alatt, ipar, kereskedelem, pénzgazdaság, polgárság, munkásság, lateinerság, tudomány, technika, újságirodalom, városi élet: mind csupa olyasmi, aminek hagyománya, múltja, gyökérszálbeli visszanyúlása alig van a régi magyar életben, a régi magyar társadalomban. Amely rétegeiben a mai társadalomnak és életnek a régi magyar élet és társadalom megújul: mind kedvetlenebbül, mind haragosabban nézik ezt az osztozkodni született idegenséget; nem így képelték, s jóhiszeműen és önkéntelen nem így,

⁶ RÁKAI Orsolya: *A teljes zenekar*, i. m. 73.

⁷ I-s. [IGNÓTUS]: *Utóirat (A perzekutor esztétikáról)*, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/n-yugat.htm>

mikor annak idején elképzelték, megálmodták, idekívánták.”⁸ Írásának zárlatában Ignotus éppen a funkciók szerint osztályokra tagoltság társadalmi tapasztalata s a kormányzati kommunikációban is megvalósuló egységes nemzet víziója között feszülő ellentétet veti Khuen-Héderváry szemére.

Nem állíthatjuk azonban, hogy az egykori szabadelvű politikai vezetőréteg a kiegyezés utáni társadalmi változások tapasztalatát ne próbálta volna meg saját programjának szerves részévé tenni: „Ma már látszanak a halvány körvonalai annak a *nemzeti intelligenciának* – írja 1913-ban Szegedy Miklós –, annak a *polgári társadalomnak*, mely hivatva van a leromlott régi középosztály szerepét betölteni. [...] A készülődő és különböző elemekből lassan-lassan összekovácslódó új középosztály, a polgári társadalom vegye át a régi lerombolt nemzeti középosztály feladatát a nemzeti egység politikájában s a korrekurát a mult politikai hibái felett saját érdekében a Ma politikai kérdésein csinálja meg.”⁹ Az egykori dzsentri és új polgári rétegből kialakuló nemzeti értelmiség feladata tehát a nemzeti egység megteremtése, melyre hivatkozva határozottan elutasítanak minden olyan jelenséget és (főként politikai) törekvést (általános választójog, feminizmus, nemzetiségi jogok elismerése), mely ezt az egységet fenyegetheti. Mindez szorosan összekapcsolódik a magyarság Kárpát-medencei politikai és kulturális szupremáciájának a gondolatával: „Ha mi azonban tényező akarunk lenni – szupremáciát gyakorló itthon, sullyal bíró a monarchiában, s a külföld előtt számbajövő –; és ha sem a magyarság *száma*, sem *gazdasági ereje* erre nem képesít: akkor egyetlen erőnk a *kultúra* lehet. A jelentékeny hatalmi tényezők között ez az ami leginkább tőlünk függ s ami számunkra leginkább elérhető” – fogalmazza meg már 1913-ban Réz Mihály a későbbi klebelsbergi kultúrfőlnény alapgondolatát.¹⁰

A kormányzó politikai erő szabadelvű hagyományaiból következik, hogy nem utasítja el a haladás gondolatát. A lassú, szerves fejlődés meghatározó része annak a politikai gondolkodásmódnak, mely a *Magyar Figyelő* teoretikusait jellemzi. Konzervatív nemzetképükhöz viszont hozzátartozik a nyugati fejlettséghez képest tapasztalható társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális elmaradottság tudata is (és ez azt is jelenti, hogy ebből a szempontból is fő orientációs pont számukra Nyugat-Európa), a társadalom történetében azonban véleményük szerint fejlődési fokot ugrani nem lehet.¹¹ Amíg a belső szerves fejlődésnek, melynek szükségszerű végcélja a nemzeti állam kialakulása,¹² nem lehetnek negatív következményei, addig azok a politikai és művészeti irányzatok, melyek – egyébként jellemzően

⁸ IGNOTUS: *Egy akol, egy pásztor: A politika mögül*, Nyugat, 1910/24, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>

⁹ ZEGEDY Miklós: *Magyar Magyarország*, Magyar Figyelő, 1913/5, 353. és 354.

¹⁰ Réz Mihály: *Magyar kultúra*, Magyar Figyelő, 1913/17, 334.

¹¹ Réz Mihály: *A magyar szabadelvűség*, Magyar Figyelő, 1911/2, 125.

¹² ZEGEDY Miklós: *Magyar Magyarország*, i. m.

nyugati mintára – gyökeres társadalmi és kulturális változást sürgetnek, ebből a nézőpontból szükségszerűen destruktívak, mivel forradalmi lendületükkel megbontják a kívánt nemzeti egységet. Ennek az egységképzetnek a kifejeződése a nemzet élő organizmusként való elképzelése, melyre némileg képzavaros példát magától Tiszától idézhetünk: „Hatalmas morális egység a nemzet; élőlény, amely magához ragadja a hozzátartozó egyéneket, erős kapcsolatot létesít közöttük és elválasztja őket más nemzetek tagjaitól.”¹³ Ami ezt az élő organizmust támadja, az gyógyítandó, leküzdendő betegség, lényegében tehát ugyanebben a metaforakörben mozog Tiszának az a – sokat idézett – kijelentése is, mely szerint „Ady és a Nyugat levéltetűk a magyar kultúra pálmafáján”¹⁴.

(*A Magyar Figyelő programja*) „A Magyar Figyelőben nincs vita, nincsenek eltérő nézetek, egyértelmű az állásfoglalás” – jegyzi meg Tisza monográfusa a lapról írt tanulmányában.¹⁵ Ez azonban csak nagy vonalakban igaz, s az ellenpéldák némileg árnyalhatják Tisza politikán kívüli szférákban történő szerepvállalásának megítélését is. A *Magyar Figyelő*ben volt helye a vitának, születtek válaszok és viszontválaszok a megjelent cikkekre. Elsőként egy irodalmi vonatkozású példát idézve: Tisza Rusticus álnéven Horváth János *Forradalom után* című tanulmányára reagált a lapban, alaposan félreértve a fiatal irodalomtudós több megállapítását. Horváth hosszasan válaszolt Rusticus kritikájára, kiigazítva annak tévedéseit.¹⁶ Hornyánszky Gyula Wildner Ödön Nietzsche-fordításáról írt rövid kritikájára Wildner reagált. 1911-ben Prohászka Ottokár akadémiai székfoglalójáról Alexander Bernát írt kritikát, melyre – figyelemre méltó terjedelemben – a fehérvári püspök válaszolt, az év végén pedig már ő jegyezte a lap karácsonyi számának nyitó cikkét. Az 1911. év második felében Réz Mihálynak Apponyi Albert magyar parlamentarizmussal kapcsolatos felszólalásával polemizáló írása váltott ki vitát a lap hasábjain, tanulságos azonban, hogy a vitát végül Tisza hozzászólása zárta le.

Érdemes továbbá elgondolkodni az újságírói praxisban egyébként gyakori álnévhasználat jelentőségéről is. Az álnév egyrészt elrejtje a szerző, jelen esetben Tisza István valóságos identitását, s azt a társadalmi és hatalmi pozíciót, amelyből – akarva-akaratlanul – megnyilatkozik. Azaz amikor Tisza Rusticusként írja a *Levél a szerkesztőhöz* című írásait, akkor nem a szerkesztőbizottság elnökeként vagy

¹³ TISZA István: *Nemzet és társadalom*, Magyar Figyelő, 1911/22, 281-282.

¹⁴ Hegedüs Lóránt visszaemlékezését idézi: VERMES Gábor: *Tisza István*, Századvég, Bp., 1994. 187.

¹⁵ TÖKÉCZKY László: *A Magyar Figyelő (1911-1918) eszméi*, Történelmi Szemle, 1994/3-4, 259.

¹⁶ Az is igaz, hogy ezután a pengéváltás után a Magyar Figyelő újabb tanulmányt nem közölt Horváthtól, pusztán a kuruc kori költészetre vonatkozó rövidebb közlemény jelent meg tőle a *Följegyzések* rovatban.

a Nemzeti Munkapárt vezetőjeként, hanem egyszerű olvasóként nyilvánul meg. Persze felfoghatjuk ezeket instrukciókként is a szerkesztő számára, hiszen Herczeg nyilvánvalóan tudta, kit rejt az álnév, azonban bizonyos autonómiát szerkesztőként mégiscsak élvezhetett. Erre visszaemlékezéseiből következtethetünk, a *Magyar Figyelő* kapcsán arról ír: Tisza helytelenítette, hogy túlzottan nagy jelentőséget tulajdonít a lapban a baloldali radikalizmusnak, s ezzel mintegy túlértékeli az új politikai irányzatot.¹⁷ Mindazonáltal találunk olyan esetet is, amikor visszautasítják a megkritizált szerző választát,¹⁸ de előfordul az is, hogy a szerkesztőnek címzett s a lapban közölt levél egyértelműen az olvasóval folytatott álinterakció, például amikor Szemlélő álnéven maga Herczeg ír olvasói levelet önmagának.

Az első szám programadó írása is (*Jelszavak* címmel) Herczegtől származik. Annak ellenére, hogy a *Magyar Figyelő* elsőszámú vitapartnera a szociáldemokraták, a *Huszedik Század* és a polgári radikálisok voltak, Herczeg programcikke kifejezetten a *Nyugattal* (s *Ady Az ismeretlen Korvin-kódex margójára* című írásával) folytatott polémiaként értelmezhető. Az új lap szerkesztője ugyanis ugyanabban a geokulturális kontextusban, Nyugat és Kelet, vagy –Herczeg fogalomhasználata szerint – Európa és a Balkán szembeállításával igyekszik meghatározni a *Magyar Figyelő* saját értékrendjét és programját. Európa és a Balkán (ez utóbbihoz sorolja Herczeg Magyarországot is) dichotómiája első szinten pozitív-negatív értékcentrumokként tételeződik, Európa (pontosabban a nagyhatalmi pozíciójánál fogva Anglia és Németország) Herczeg értelmezése szerint a nemzeti egység princípiuma, a „nemzetté tömörült egyéniségek” közössége, míg a Keletben az egység lebomlását és tagadását, az „egyénségekre bomlott nemzetek”-et látja. Európa mint egészséges élő organizmus képviseli a nemzeti érzést, a vallásosságot és a tiszta erkölcsöt, azaz a konzervatív irodalom- és nemzetszemlélet alapértékeit. Az egészséges testnek is lehetnek azonban betegségei, ezek a fenti pozitív értékek ellenpárjai: a nemzetköziség, a hitetlenség és a pornográfia. Európa tehát egyszerre példa és ellenpélda is. „A nyugati társadalmak dekadenciája – írja Herczeg – tulajdonképpen dezertálás, az egyén dezertálása a polgárosodás fegyelme elől, visszaterése az ős-Keleti anarchiába.”¹⁹ A hanyatló Balkán számára a nyugati civilizáció szolgál mintaként, azonban az egyénségekre széthullott nemzetek Nyugat-Európa dekadenciáját veszik át, s ebből következik itt is a nemzeti hagyományok tagadása, a nemzetietlenség és az erkölcstelenség. A fentiek tükrében tehát az is világos, hogy a *Magyar Figyelő* viszonya Európához alapvetően pozitív, azonban Herczeg

¹⁷ Erre név nélkül Herczeg utal is *Radikalizmus és klerikalizmus* című írásában: *Magyar Figyelő*, 1911/17, 6.

¹⁸ Tisza Wertheimer idősebb Andrásyról írt történettudományi munkájáról írt kritikát, Wertheimer választát azonban a *Magyar Figyelő* visszautasította, ezért az a Budapesti Szemlében jött, míg Tisza viszontválasztát a *Magyar Figyelő* közölte.

¹⁹ HERCZEG Ferenc: *Jelszavak*, *Magyar Figyelő*, 1911/1, 5.

programcikkéből is látható, hogy a nyugati hatást – ahogy nem sokkal később Tisza fogalmaz – meg kell rostálni, s ami a nemzeti iránynak megfelelő belőle, asszimilálni kell.²⁰ A Magyar Figyelő feladata a szerkesztő értelmezése szerint éppen az, hogy tisztázza a fogalmakat, s megvilágítsa azokat a társadalmi jelenségeket, melyek a korszak magyar társadalmának „betegségét” okozzák. A feltáró munka remélt célja, hogy világossá teszi: az aktuálisan tapasztalható problémák nem a magyar nép, hanem „egyetlen egy, különböző társadalmi rétegekből, felekezetekből és pártokból összeverődött csoport betegségei.”²¹ A nemzeti szintézis megteremtése tehát együtt jár a nemzetietlen, idegen elemek belső szelekciójával is.

Mint hogy a *Magyar Figyelő* politikai szemleként indult, Herczeg – aki az *Új Idők* főszerkesztőjeként közel sem volt ennyire kategorikus – nem irodalmi programot hirdet. Mégis pontosan elhelyezhető ebben a helyzetképben a századelő magyarországi művészeti modernsége is: a szociáldemokráciával,²² a baloldali radikalizmussal és a Galilei Körrel együtt az új irodalom (vagy általában a művészet) abba a kategóriába tartozott, mely Európa válságjelenségét, a dekadenciát, a „nyugat beteges hulladékait”²³ másolva tehető felelőssé Magyarország szellemi válságáért. A szerves fejlődés elvére építő haladással szemben ezek a politikai, művészeti és irodalmi irányzatok a radikalizmust és hipermodernitást képviselték. A *Magyar Figyelő* szabadelvű politikai háttéréből és a szerves fejlődés elvéből következik, hogy a modernséget (mint korszerűséget) eleve nem utasították el, viszont a korabeli modern művészeti jelenségeket hipermodernitásként, tehát a kialakult rendet felforgató radikális túlzásként értelmezték.

²⁰ TISZA István: *Szabadgondolkodás*, Magyar Figyelő, 1911/7, 7.

²¹ I. m. 7.

²² Kenedi Géza például minden progresszív, radikális, szabadgondolkodó, feminista és „modernista” irányzatot a szociáldemokráciának rendel alá. (KENEDI Géza: *Bonnot iskolája (Kritikai jegyzetek)*, Magyar Figyelő, 1912/10, 277.

²³ HERCZEG Ferenc: *Jelszavak*, i. m. 5.